

**FİLOLOGİYA
ФИЛОЛОГИЯ
PHILOLOGY**

UOT 81.1

**İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ FRAZEOLGİZMLƏRİN
MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ****Gülbanu Bəhram qızı Bəşirova***Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti***ORCID:** 0009-0004-9260-3743**E-mail:** gulbanu.bashirova@mail.ru***Açar sözlər:** frazeologizm, konnotativ məna, üslubi-emosional dil vahidləri, tərcümə.****Ключевые слова:** фразеологизм, коннотативное значение, стилистическо-эмоциональные языковые единицы, перевод.****Key words:** phraseologism, connotative meaning, stylistic-emotional language units, translation.*

Frazeoloji vahidlər hər bir xalqın adətlərini, həyat tərzini, kulinariyasını, milli mentalitetini bildirib, rəngarəng üslubi-emosional çalarlıqlara malik olur və dilin öyrənilməsi prosesində böyük önəm daşıyır. Frazeoloji ifadələrin düzgün tərcüməsi məsələsi dilçilikdə xüsusilə önəm daşıyır.

Frazeologizmlər dilin leksikasında geniş yer tutub, fikrin lakonik şəkildə ifadəsinə imkan verən, həm bədii əsərlərdə, həm də ünsiyyətdə müşahidə olunan dil vahidləridir. Xüsusilə insanın mənəvi, etik xarakterini, adət və vərdislərini, adət və ənənələrini xarakterizə edən frazeologizmlər ingilis və Azərbaycan dillərində rəngarəng fikirlərin emosional və üslubi şəkildə ifadəsinə imkan verir.

Qeyd olunan xüsusiyyətlərinə görə frazeologizmlər həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində geniş tədqiq olunmuş və onlar struktur-semantik xüsusiyyətlərinə, eləcə də tərkibinə daxil olan nitq hissələrinin növlərinə əsasən qruplaşdırılmışdır.

Hər iki dildə frazeoloji ifadələrin zəngin konnotasiyaya malik olması bu dil vahidlərinin tədris əhəmiyyətini xeyli artırır və bu mövzuda yazılan araşdırmalar dil öyrənənlər üçün böyük önəm daşıyır.

Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində insanın xarakterik xüsusiyyətləri ilə bağlı frazeologizmlər geniş yayılmışdır. Frazeologizmlər insanın müsbət və mənfi xüsusiyyətlərini bildirməklə iki qrupa bölünür. Bu tipli frazeologizmlər bədii ədəbiyyatda, ensiklopediyalarda, lüğətlərdə rast gəlinir. İnsanlara aid olunan mənfi əlamətlər arasında xəyanət, satqınlıq, yalançılıq, xəsislik, ikiüzlülük və s. anlayışlar geniş müşahidə olunur: **to cock one's nose** – xoruzlanmaq; **to handle some one roughly** – yekəbaşlıq etmək; qudurğanlıq etmək; **to give someone bull about smth; to draw the wool over someone's eyes** – yalan-palan danışmaq və s.

İnsana aid olan müsbət əlamətləri bildirən frazeologizmlər həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində geniş müşahidə olunur. Bu tipli frazeoloji ifadələr mərdlik, igidlik, xeyirxahlıq, sədaqətlik, dözümlülük, insanpərvərlik, qayğıkeşlik və digər anlayışları əks etdirir:

The apples of one's eyes – gözünün işığı; **Your cup of tea** – sənin xoşladığın; **as pleased**

as Punch – özündən razı, yekəxana: **Jack of all trades** hər şeyin ustası, **to fix one's gum-tree** oturaq həyata keçmək və s.

İngilis və Azərbaycan dillərinə frazeoloji ifadələrin semantik və struktur baxımdan araşdırılması nəticəsində iki hal aydın müşahidə olunur. Bəzi hallarda həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində frazeoloji ifadələrin struktur və semantik baxımdan eyni və yaxud oxşar olduqlarını görmək olur.

Misal üçün, **at a twinkle of eyes** Azərbaycan dilindəki bir göz qırpımında ifadəsinin tam semantik və struktur qarşılığıdır. Eləcə də **love is blind** Azərbaycan dilindəki **məhəbbətin gözü kordur** ifadəsinə həm struktur, həm də semantik baxımdan uyğun gəlir.

Lakin **to have ants in one's pants** Azərbaycan dilindəki “canına qarışqa darışmaq” ifadəsinə mənaca (“həyəcana düşmək”, “çox narahat olmaq”) tam uyğun gəlsə də, struktur baxımından qismən uyğundur. Belə ki, hər iki dildəki ifadənin tərkibində **ant** (qarışqa) sözü işlənsə də, ingilis variantında **ant** sözü **şalvar** sözü ilə, Azərbaycan dilindəki ifadədə isə **qarışqa** sözü “can” ismi ilə assosiasiyada meydana çıxır. Bu fərqli struktur əlamətini nəzərə alsaq, ingilis dilindəki fərqli sahələrə aid olan frazeologizmlərin Azərbaycan dilinə tərcümə olunmasında semantik baxımdan eyni, struktur baxımdan isə fərqli qarşılıqların tapılmasının zəruri olması üzə çıxır. Bu baxımdan ingilis dilindəki frazeoloji ifadələrin doğma dilə tərcüməsi prosesində onların strukturuna görə oxşar ekvivalentlərini deyil, məhz semantik-funksional qarşılıqlarını tapmaq zəruriyyəti meydana çıxır. Fərqli dillərdə eyni üslubi-emosional mənanın fərqli strukturlarda ifadə olunmasının mümkünlüyünü metaforik ifadələrin tərcüməsi üzrə Qərb mütəxəssislərindən olan G.Lakoff və M.Conson öz tədqiqatlarında göstərirlər (3, s.3).

Frazeologizmlər dil ilə mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində meydana çıxır və əslində “dil sosial gerçəkliyin bələdçisi kimi çıxış edir” (5, s.162).

Misal üçün, ingilis dilindəki **Gretna Green marriage** (4, s.21) idiomu “asan və yaxud tez müddətdə evlənmə” mənasındadır. Qeyd olunan idiom ingilis həyat tərzini və yaxud adəti ilə bağlı olduğundan, Azərbaycan dilində həmin mənanın eyni strukturda əks olunması mümkün deyildir. Eyni semantikanı Azərbaycan dilindəki “tez bazar evlənmə”, “at üstü evlənmə” vasitəsi ilə tərcümə etmək mümkündür.

İngilis adətləri və həyat tərzini əks etdirən frazeologizmlərin Azərbaycan dilində semantik baxımdan eyni, lakin fərqli strukturda veridən ekvivalentləri geniş yayılmışdır:

Mind your P's and Q's Azərbaycan dilində təsviri yolla aşağıdakı kimi verilir: “öz işinlə məşğul ol”, “başqasının işinə qarışma”.

İdiomun Azərbaycan dilindəki semantik-emosional qarşılığı isə fərqli strukturlarda rast gəlinir: “burnunu başqasının işinə soxma”.

İngilis həyat tərzini ilə bağlı olan **bring home bacon** (“ailəsini dolandırmaq”) idiomu ingilislərin kulinariyasında əhəmiyyətli yer tutan **bacon** (“donuz ətini”) ilə bağlı olmuşdur.

“Donuz ətinin” ingilis həyatı üçün sıx bağlılığı nəticəsində “evə donuz ətini gətirmək” anlayışı “ailəni dolandırmaq” mənasını əldə etmişdir.

Azərbaycanlıların həyat tərzində isə çörək ən önəmli qida sayıldığından Azərbaycan dilində “evə çörək gətirmək” ifadəsi “ailəni dolandırmaq” mənasını əldə etmişdir.

Göründüyü kimi, ingilis və Azərbaycan dillərində eyni anlayış (“ailəni dolandırmaq”) bu xalqların fərqli həyat tərzini ilə bağlı olaraq, fərqli strukturlarda ifadə olunur: **to bring home bacon** (“evə donuz ətini gətirmək”) və “evə çörək gətirmək”.

İngilis frazeologizmlərindən bir qismi mifologizmlər əsasında yaranmışdır. Məsəl üçün, ingilis dilində “to be terrified/horrified” felində ifadə olunan “dəhşətə gəlmək” anlayışı daha emosional və təsirli şəkildə **to be gorgonized** (“dəhşətdən donub qalmaq”) idiomunda əks olunur. Bu idiom qədim yunan mifologiyasında dəhşətli və eybəcər su pərisi obrazı olan **qorqon** bacıları ilə bağlıdır (4, s.569).

Azərbaycan dilində üslubi-emosional xarakterli bu anlayış fərqli strukturlarda ifadə olunur: “qorxudan bağrı yarılmaq” və s.

İngilis idiomatik ifadələrinin bir qrupu ölkənin iqtisadi quruluşundan qaynaqlanır. Məsəl üçün, Britaniyadakı Nyukasl şəhəri ərazisi kömürçülük mərkəzi olduğundan, bu əraziyə başqa bir bölgədən kömür gətirmək, təbii olaraq, lazımsız bir şeydir. Bu səbəbdən ingilis dilində “mənasız, lazımsız bir iş görmək” mənasını ifadə edən “to take coal to Newcastle” (hərfən, “Nyukasl kömür aparmaq”) ifadəsi meydana çıxmışdır.

Azərbaycan dilində qeyd olunan ingilis frazeologizmi əsasən təsviri yolla tərcümə edilə bilər (“mənasız/lazımsız bir iş görmək”).

Lakin bununla bərabər hər hansı mənasız və yaxud lazımsız bir iş görmək məfhumu Azərbaycan dilində tam idiomatikləşməmiş, lakin dərhal anlaşılan “Naxçıvana duz aparmaq” ifadəsi sayəsində təqdim oluna bilər. Bu ona görə mümkün olur ki, Naxçıvanın duz istehsalı məkanı olması yaxşı məlumdur.

İngilis dilinin Amerika variantında istifadə olunan “**to arouse Irish up**” idiomu “həddən artıq əsəbiləşmək” mənasında işlənir. Bu məfhumun irlandlarla assosiasiya olunması Amerikanın məskunlaşdığı dövrdə ölkəyə köçmüş, əsasən polis funksiyasında fəaliyyət göstərən irlandların aqressiv xarakteri ilə bağlıdır.

Azərbaycan dilində “həddən artıq əsəbiləşmək” anlayışı fərqli strukturlarda və fərqli assosiasiyalarda meydana çıxır: “cin atına minmək”, “cini tutmaq” və s.

İngilis frazeologizmlərinin bir qrupu kulinariya leksikası əsasında yaranmışdır:

Take the biscuit və yaxud **take the cake** ifadələri “daha təəccüb doğuran və narahat edən” mənasındadır:

You’ve done some stupid things before, but this really **takes the biscuit** (“sən əvvəllər də belə kobud işlər etmisən, lakin bu dəfə lap ağ elədin” (1, s.143).

Cümlənin tərcüməsindən göründüyü kimi, ingilis dilindəki **take the biscuit** (hərfən, “biskvitini götürmək”) ifadəsi “ağ eləmək”, “ağını çıxarmaq” ifadələri sayəsində, yəni başqa bir strukturda verilə bilər.

İngilis dilində kulinariya ilə bağlı idiomların sayı olduqca genişdir. Məsəl üçün, **to be sandwiched** ifadəsi iki adam və yaxud iki əşya, eləcə də kütlə arasında sıxışdırılıb qalmaq mənasını ifadə edir: **I was sandwiched** between two fat men on the bus (1, s.1345) “Mən avtobusda iki kök kişi arasında sıxışb qalmışdım”.

Orijinalın təsviri tərcüməsi olan “sıxışb qalmaq” anlayışı Azərbaycan dilində bu anlayışı daha emosional şəkildə ifadə edən “pərçim olub qalmaq” vasitəsilə verilə bilər.

Pie in the sky ifadəsi ingilis dilində «baş verəcəyi real olmayan bir arzunu» bildirir: This talk of moving to Australia is all just **pie in the sky** (1, s.1138). “Avstraliyaya köçməyə dair bu söhbət şirin xəyaldan başqa bir şey deyildir”.

Tərcümədən göründüyü kimi, **pie in the sky** idiomu Azərbaycan dilində “şirin xəyal” kimi verilə bilər.

“Reallaşması şübhəli olan” anlayışı Azərbaycan dialektlərində “reallaşmayacaq bir arzu”nu ifadə edən “xəyal plov” ifadəsi vasitəsi ilə də verilə bilər.

Araşdırma nəticəsində bu qərara gəlirik ki, ingilis və Azərbaycan dillərində eyni metaforik anlayış əksər hallarda fərqli strukturlarda, qismən isə eyni və yaxud oxşar strukturlar vasitəsilə ifadə oluna bilər.

Problemin aktuallığı ondan ibarətdir ki, ingilis dilindən tərcümə prosesində geniş şəkildə rast gəlinən frazeologizmlərin tərcüməsi məsələsi dil öyrənənlərin daima üzləşdikləri bir problemdir. Bu baxımdan dil öyrənənlər üçün məqalə lazımlı mənbə ola bilər.

Problemin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, məqalədə üslubi-emosional çalarlıqlı ifadələrin təsviri yeni dil faktları əsasında verilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatın nəticələri seminar və mühazirələrin keçirilməsində və bu mövzuda gələcək elmi tədqiqatlarda istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press, 2007.
2. Kramsch C. Language and Culture. Oxford University Press, 2009.
3. Lakoff G., Johson M., Metaphors we live by. University of Chicago Press, 2009.
4. Language and Culture. Oxford University Press, 2009.
5. Sapir E. Language, Culture and Personality. University of California Press, 2009.

G.B. Bashirova

Comparative analysis of fraseologisms in the English and Azerbaijanian languages Summary

English and Azerbaijanian phraseologisms are observed to denote the same or similar stylistic-emotional meanings mainly in different structural types while only a few of them are found in the same or similar structures

Translation of those phraseological meanings that are found in the English language in structurally different units require finding their right semantical equivalents in the Azerbaijanian language.

It is discovered that most English phraseological units have their semantical-stylistic equivalents in the Azerbaijanian language, however it requires from the language learner a profound knowledge about the phraseological system of the native language.

Г.Б. Беширова**Сравнительный анализ фразеологизмов в Английском и Азербайджанских языках****Резюме**

В результате анализа английских и азербайджанских фразеологизмов обнаруживается, что большинство идентичных стилистическо – эмоциональных значений в обоих языках выражается в различной по структуре фразеологизмов. В этих языках обнаруживаются некоторые фразеологизмы с идентичной структурой и значением.

Перевод английских фразеологизмов с различными структурами требует находить в Азербайджанском языке их стилистических эквивалентов, что зависит от степени информированности переводчика о фразеологической системы родного языка.

Redaksiyaya daxil olub: 28.04.2025